

«los colaboradores al guión» (221), «formación escolástica» (224), «controversial» (296); no sé si ho és «paríticamente» (296). Caldria revisar qüestions tipogràfiques com per exemple que no es distingeixi entre el títol i el primer vers d'un poema (20). Fora d'això i seguint la millor tradició editorial italiana, el volum té marges generosos i lletra llegible; al final consta índex de noms i llistat de primers versos citats: pogués això ser un model per a les nostres editorials!

La considerable quantitat d'idees que Grilli posa en circulació fan d'aquest llibre una experiència no pas fàcil però enriquidora. Ja des de l'ús del terme *modernidades* del títol, que rebutja el fàcil clixé de *modern* com a terme unívoc, llegeix autors canònics i, per tant, força estudiats, oferint una visió allunyada de convencions i presentant noves perspectives. Esperem que la recent jubilació de Grilli no el dissuadeixi de seguir treballant.

Lluís QUINTANA TRIAS
Universitat Autònoma de Barcelona

GUANSÉ, Domènec (2019): *L'exili perdurable. Epistolari selecte*, a cura de Montserrat Corretger i Francesc Foguet. Catarroja: Editorial Afers, 325 p.

És, però, en l'epistolari que Guansé creuà amb d'altres escriptors on es fa patent d'una manera més directa la seva vivència interior de l'exili, així com l'activitat cultural i literària que anà endegant a poc a poc per a continuar tant la lluita nacional —identitària— com la pròpia obra i, en primer terme, per a sobreviure econòmicament. La seva correspondència és l'eix central des del qual es pot comprendre i valorar la seva feina, els seus criteris i les seves actituds. (Corretger 2012: 170)

Els epistolaris dels exiliats republicans, com assenyalen Montserrat Corretger i Francesc Foguet, curadors del present volum, es poden concebre «com un dels “lieux de mémoire” dels catalans» (p. 18). Així, les lletres escrites en la diàspora republicana esdevenen imprescindibles elements testimonials a cavall de la confiança personal i els interessos literaris, polítics i socials dels emissors i dels destinataris. Per als exiliats catalans, la construcció d'un entramat epistolar és, també, el conreu d'una xarxa de suport intel·lectual en el context d'un mercat cultural migrat, amb plataformes editorials i crítiques insuficients (en mots de Domènec Guansé: «un escriptor català no té, en cap cas, sigui quin sigui el valor de la seva obra, cap mena d'importància social ni de prestigi», p. 150). Redescobrir aquest teixit de missives —recollir-les i anotar-les— és, doncs, fer públics uns «lieux de mémoire» sense els quals difícilment es pot concebre un estudi en profunditat i global de la història literària catalana d'exili. Les múltiples edicions d'epistolaris d'aquesta època, publicades els darrers anys, palesen la necessitat d'atendre aquest tipus d'egodocuments i assenten, a mesura que il·luminen buits particulars, unes sòlides bases per a estudis panoràmics complets. I és que l'aproximació a les missives de la diàspora és un diàleg diferit amb l'exili: una reunió amb un document que, en un entreteixit de temporalitats, actua com a mediador intergeneracional entre el lector i l'autor i el seu context. Una discussió per a l'edificació d'espais de memòria que evidencia que l'exercici d'edició requereix d'una gran delicadesa en el tractament dels materials.

Del rigor i la cura no s'escapa *L'exili perdurable*, un recull selecte de cent vint-i-cinc missives de Domènec Guansé escrites entre 1950 i 1978. Precedides per un pròleg a cura de Corretger i Foguet, el llibre aplega algunes cartes guansenianes, dividides en dos blocs: un primer bloc (1950-1963), que respon a trenta-cinc lletres enviades des de Santiago de Xile, on s'exilia el crític, i un segon (1963-1978), amb vuitanta-nou de signades des de Barcelona, d'ençà del retorn de Guansé a Catalunya. En l'endemig, una carta a Josep Tarradellas, la trenta-sis, fa de nexa d'ambdues parts. Datada el març del 1963 —i ja recollida pels curadors anteriorment en un article en què analitzen la relació entre crític i polític (Corretger / Foguet 2017)—, Guansé l'enceta amb uns mots dels quals els editors del volum se serveixen per intitular un document que assenjala un punt d'inflexió: «Tot navegant pel Pacífic rumb a Catalunya». Una lletra que representa un canvi de residència però no la pèrdua de la condició d'exiliat,

com Guansé mateix s'apressa a manifestar: «Jo seguiré a dintre sent tan exiliat com a fora» (p. 111). Així, Corretger i Foguet ens fan a mans l'epistolari d'«un escriptor català que, a Xile o a Catalunya, se sentia en un “exili perdurable”» (p. 28), condició a bastament exposada pel crític i escriptor en els seus cartejos. Em sembla especialment transparent la lletra a Pelai Sala del 14-II-1972 en què, després de mostrar-se decebut per l'ofici de corrector que l'ocupa, assenyala que se sent desenganyat respecte al fet que, «en arribar a Barcelona, m'havia il·lusionat amb la idea d'anar vivotejant a base de no fer més que literatura catalana i els seus derivats» (p. 222).

Des de Xile, la «dèria constructiva [guanseniana] necessitava fonts d'informació constants i fidels» i tan sols «les cartes amb els amics escriptors li'n podien garantir» (p. 9): «Dóna'm, per favor, alguna notícia personal i alguna notícia dels amics i del que passa per ací» (p. 42), escriu a Rafael Tasis l'11-II-1952. Així, el primer bloc descobreix un Guansé que, establert d'ençà de 1940 a Santiago de Xile, «encoratjava i cercava coratge per treballar constantment en aquella construcció de la cultura catalana, malmesa i espoliada» (p. 9). És el Guansé dels *Retrats literaris* (1947), motor de la revista *Germanor* i col·laborador d'El Pi de les Tres Branques, editorial que funda amb Xavier Benguerel i Joan Oliver. El Guansé que «no he fet l'Amèrica», que «com sempre, visc al dia» —com confessa a Tasis el 12-VI-1953 (p. 52)—, i que treballa, «com a guanyapà» (p. 11), de secretari del Centre Català de Santiago de Xile, càrrec que l'ocupa en multitud de tasques i que el converteix, segons recull Benguerel a les seves memòries «amb un detallisme afectuós que no exclou la ironia» (Corretger 2011: 68), en «secretari d'ell mateix»:

En Guansé escrivia, doncs, les cartes; el president les firmava. En rebre-la, el destinatari d'una d'aquestes cartes acusava immediatament el cop de l'estil, la sintaxi i l'ortografia... Impecables... i envejables! L'enveja guanyava la partida. A una hora adient, el subjecte receptor es presentava a la secretaria del Centre Català. «Senyor Guansé o bé, amic Guansé, puc atrevir-me a demanar-li un favor?» Etcètera. En Guansé acceptava d'escriure la resposta... Acabà, naturalment, per escriure i contestar les seves pròpies cartes durant anys i anys. (Benguerel 1982: 89)

És el Guansé que malda per continuar amb la seva activitat literària i que, a l'exili, escriu quatre novel·les: *La pluja d'or* (1950), *Laberint* (1952) —tercer volum de represa d'«A Tot Vent» de la Proa d'exili, publicació que no estalvia les crítiques de l'escriptor envers el que era director literari de la col·lecció (cartes 3, 7, 8, 9 i 12, a Benguerel i Tasis): «entre les seves ironies més punyents, cal destacar les crítiques d'*El pelegrí apassionat*, el discutit cicle novel·listic de Puig i Ferrer, que anomena despectivament “La Rierada” i que adjectiva d'egocèntric i pedant», (p. 21)— i *Els errors de Carlota* (1949) que, tot i que li havia merescut la Copa Artística als Jocs Florals de Montevideo de 1949 i «malgrat els esforços que feu el seu autor a través de Xavier Benguerel [que l'ofereix a l'editor Cruzet] per a publicar-la» (Corretger 2011: 135), resta, juntament amb *L'estrangera* (1956), encara inèdita. I és, també, el Guansé autor de conferències —una d'aquestes, «Catalunya en el clos hispànic», comentada a la carta 25 a Tasis— que aixecaren polseguera i «tingueren un fort ressò entre els exiliats» (p. 10).

Amb tot, el gruix més important de l'epistolari editat, i així ho assenyalen els curadors, es desenvolupa, un cop es materialitza la idea del retorn que plana implícitament i explícita sobre el primer bloc epistolar, des de Barcelona: «amb escriptors, artistes, polítics i activistes exiliats» a Amèrica i a França «i amb catalans de l'interior, amb alguns dels quals l'unia una antiga coneixença» (p. 17). L'extensió d'aquest segon bloc es tradueix, també, en un major nombre de corresponals, que diversifiquen els temes del primer. Aquí, hom pot llegir-hi epístoles amb Vicenç Riera Llorca, Roser Bru, Pere Foix, Albert Junyent, Josep Tarradellas, Tomàs Garcés, Maria Aurèlia Capmany o Josep Maria Castellet, per citar alguns destinataris. En aquest segon bloc, es descobreix un Guansé que, enterrat en la quotidianitat, es veu privat «de recuperar la seva posició d'escriptor i crític de referència» (p. 13). Amb tot, a través de les seves lletres, en alguns casos autèntiques crítiques literàries a falta de plataformes més adequades, hom pot polsar els ànims guansenians davant de les novetats literàries, polítiques, econòmiques i culturals. És el retrat d'un home àvid d'entendre l'espai que l'envolta i que considera estrany: «Per a qui arribi a Barcelona vint-i-sis o vint-i-set anys d'haver-ne estat fora, això és un altre poble, una altra gent»

(p. 148). Malgrat tot, s'observa l'obstinació d'un home que mai no abandona la tasca de (re)construcció cultural: «Fins poques setmanes abans de morir, Guansé treballà sense repòs en traduccions i encàrrecs editorials»; ara bé, «mai no aconseguí presentar a l'editorial Selecta el magne estudi sobre prosistes i novel·listes —des dels anys trenta fins als setanta— que ocupà el seu interès durant molts anys» (p. 13).

En un esforçat exercici de recuperació de la memòria històrica (de la memòria de la història literària catalana en el període de la diàspora republicana), que cal reconèixer i agrair, Montserrat Corretger i Francesc Foguet esquincen la clandestinitat i la confidència d'un selecte aplec de mots de Domènec Guansé i ofereixen al lector de *L'exili perdurable* la possibilitat d'un diàleg asíncron amb cent vint-i-cinc epístoles d'exili del crític i escriptor tarragoní. Un diàleg que transcendeix la relació binària amb què fou concebut i que, a través de la recuperació i divulgació dels documents que formen el present volum, esdevé coral: els curadors faciliten una discussió atemporal amb les lletres guansenianes —escrites des de Xile i Catalunya entre 1950 i 1978—, això és, una discussió no només amb l'intel·lectual que les signa, sinó també amb les circumstàncies que l'envolten i els esforços i els anhels d'ell mateix i d'aquells que formen part de la seva xarxa de corresponents. Així, les epístoles seleccionades dibuixen, amb el traç dels mots, la semblança d'un reconegut crític que es dedicà a descriure tota una generació d'escriptors catalans; esbossen —és escaient de dir-ho— el retrat literari de Domènec Guansé. En aquest sentit, vulnerar els principis bàsics amb què les epístoles foren concebudes —el secret i la intimitat— permet a Corretger i Foguet posar a l'abast del públic uns documents que «són sovint peces literàries i sociològiques insubstituïbles per cap obra literària o crítica», peces que «tenen un valor per elles mateixes» (Corretger 2012: 170). Una idea que el crític expressava en una lletra a Riera Llorca el 28-IV-1973: «Per a mi, és literatura de l'exili tot el que hem escrit i fins només pensat els exiliats en funcions de tals» (p. 239). No endebades, com recorden els curadors amb una citació a l'inici del pròleg, Guansé mateix descrivia (amb el bri de veracitat que s'amaga rere de tota ironia) les missives escrites en la diàspora com la millor literatura del període: «si es fes un bon escorcoll, resultaria que, en certs aspectes, la millor literatura que s'ha produït a l'exili és l'epistolari» (Riera Llorca 1971: 54).

Per a l'acarament amb les epístoles, el lector compta amb tres elements imprescindibles facilitats pels curadors, que cal destacar: un pròleg informat, anotacions concises al final d'algunes cartes i un molt pràctic índex d'antropònims (indispensable en volums d'aquesta mena). Tres elements que permeten de navegar amb èxit a l'entorn de l'epistolari guansenià i que n'orienten la lectura. Destaca, particularment, l'elecció del format per comentar les lletres: Corretger i Foguet esquiven el model tradicional acadèmic d'anotacions al peu de la pàgina i opten per uns comentaris al final de les missives que consideren que cal acotar. Tanmateix, que ningú no suposi que l'elecció és en detriment del rigor científic: la pauta emprada il·lumina els fragments més complexos i impel·leix el lector a focalitzar l'atenció en unes lletres despulades d'elements paratextuals. I, si bé la lectura fragmentària de l'epistolari es pot veure dificultada per la tria d'aquest model d'anotació —sense remissions internes ni reiteracions—, l'acostament íntegre al text —això és, sobretot, a un pròleg que delimita perfectament la selecció epistolari— no en surt perjudicat i (tal vegada) facilita l'aproximació a l'epistolari als lectors menys avesats al model tradicional. Així mateix, és remarcable la preferència pel criteri cronològic en l'ordenació de les cartes: si la tria autorial hauria resultat poc funcional en un epistolari selecte, la distribució temporal esdevé molt més pràctica i permet capir la constel·lació epistolari guanseniana (la selecció que els curadors editen) en conjunt. A més, l'índex onomàstic esvaeix el «desordre» i guia els lectors que desitgin de seguir una anàlisi per corresponents.

Oriol TEIXELL PUIG
Universitat Rovira i Virgili

Referències bibliogràfiques

- BENGUEREL, Xavier (1982): *Memòria d'un exili: Xile 1940-1952*. Barcelona: Edicions 62.
- CORRETGER, Montserrat (2011): *Domènec Guansé, crític i novel·lista: entre l'exili i el retorn*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CORRETGER, Montserrat (2012): «La lluita per la identitat nacional en l'exili del 39: el cas de Domènec Guansé», dins SUNYER, Magí / CORRETGER, Montserrat (ed.): *Mitologia, simbologia i literatura (1890-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 167-194.
- CORRETGER, Montserrat / FOGUET, Francesc (2017): «Epistolari Domènec Guansé – Josep Tarradellas, dues veus de l'exili republicà (1958-1964)», *Els Marges*, 112, p. 92-119.
- RIERA LLORCA, Vicenç (1971): *Nou obstinats*. Barcelona: Selecta.

JULIÀ-MUNÉ, Joan (2019): *Un segle de lingüística catalana: de la Lletra de convit a la GCC (1901-2002)*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 256 p.

El català és una de les llengües europees que s'ajusten més clarament al model que va definir, als anys 60 del segle passat, el lingüista alemany Heinz Kloss com a llengües Ausbau, és a dir, «llengües per elaboració» —a partir de l'articulació d'un seguit de varietats lingüístiques i de l'expansió d'uns determinats models de referència («'Abstand languages' and 'Ausbau languages'», *Anthropological Linguistics* 9 (7), 1967, p. 29-41). Per això, la història de la seva “elaboració”, que és en bona mesura la història de la ciència lingüística que s'ha ocupat de la llengua, l'ha estudiada i l'ha delimitada, constitueix —o hauria de constituir— un pilar fonamental en la formació dels especialistes en el català. D'altra banda, l'elaboració cultural i lingüística de la llengua catalana tal com l'entendem avui s'ha produït sobretot en una època relativament recent, cosa que ens permet resseguir amb un excepcional luxe de detalls el procés amb el qual es conceptualitza, es fixa, es reivindica i es promou la nostra llengua, i amb què es genera la consciència històrica consubstancial i necessària per a la seva existència i continuïtat. Tanmateix, la història de la filologia catalana ha estat generalment arraconada dels plans d'estudis de les nostres titulacions universitàries, i les fites i els topants de la lingüística catalana resten avui massa desconeguts dels professionals de la nostra llengua.

El darrer llibre del malaguanyat Joan Julià (1950-2020), sense dir-ho de manera explícita, respon a la consciència d'aquesta mancança, i a la intuïció que ens cal, als filòlegs actuals, visitar la història de la nostra disciplina —avui, menys valorada socialment que temps enrere—, els autors i les obres que l'han marcada més profundament, per fer-ne un discurs generalista, comprensiu i coherent, que puguem transmetre a les generacions que pugen. *Un segle de lingüística catalana: de la Lletra de convit a la GCC (1901-2002)* és un manual universitari que, com s'explica en el Prefaci del llibre, neix de les múltiples vegades que l'autor ha impartit classes sobre aquestes qüestions, i també de la seva trajectòria formativa personal, com a lingüista, entre els diferents corrents, fidelitats i escoles de la ciència lingüística que s'ha aplicat al català.

Julià era un bon pedagog —la seva formació inicial fou el magisteri; sabia sintetitzar els aspectes essencials i encomanar, com ho fa aquest llibre, l'entusiasme per la disciplina. També era un home tenaç, que mai no va estancar-se en el seu coneixement i que va mirar d'estendre la seva mirada cap a camps diversos i aparentment poc afins, com ara els estudis orientals; la seva inquietud aconseguia fàcilment complicitats i li permetia donar noves perspectives als fets ja coneguts. La inclusió en el llibre de nombroses taules cronològiques i tipològiques, d'una galeria fotogràfica de «la decúria de lingüistes de les terres de parla catalana» —i del «decàleg del lingüista del segle xx»— o, entre els annexos, d'un tractat gramatical medieval islandès, exemplifiquen el didacticisme i l'amplitud d'interessos que acabo d'esmentar.

El volum pròpiament dit s'estructura en onze capítols, el primer dels quals és una introducció de caràcter metodològic i conceptual a l'objecte d'estudi de la lingüística i a la història mateixa de la cièn-